

کارکردهای فردی و اجتماعی باورداشت مهدویت

سیده فاطمه موسوی^۱ سکینه عبدالعزیز^۲

چکیده

مهدویت، بحثی است که از دیرباز میان مسلمانان مطرح بوده و باورداشت آن، امری مقدس است. انتظار، باورداشت مهدویت و کارکردهای مربوط به آن، از مسائل حیاتی است که تبیین آن در دوران غیبت ضرورت دارد. تبیین صحیح و به جای آن، از آسیب‌ها، خرافه‌ها و تحریف‌ها در این مقوله کم کرده، با مفهوم ژرف و عمیق خود می‌تواند کارکردهای عملی فراوانی در جامعه داشته باشد. پژوهش حاضر با هدف تبیین کارکردهای فردی و اجتماعی باورداشت مهدویت انجام شده و از منابع روایی معتبر و کتب مطرح در حوزه مهدویت استفاده کرده است. این مقاله به روش توصیفی انجام گرفته است. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای-اسنادی بوده و از فیش و یادداشت برداری از منابع و متون معتبر، بانک‌های اطلاعاتی، سایت‌ها و نرم‌افزارهای علوم اسلامی استفاده کرده است. انتظار صحیح و سازنده، آثار و برکات فراوانی در فرد، اجتماع، روابط فرهنگی، سیاسی و نظامی خواهد داشت که زمینه را برای ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف آماده می‌کند. امیدواری، خودسازی، صبر و شکیبایی، بصیرت، هویت‌بخشی، احساس حضور امام در متن زندگی و یاد خدا، از آثار فردی انتظار بوده و اصلاح جامعه، اجرای امر به معروف و نهی از منکر، پویایی اجتماعی، آمادگی نظامی و هم‌بستگی اجتماعی، از آثار و کاردهای اجتماعی انتظار سازنده است.

واژگان کلیدی: باورداشت مهدویت، کارکردهای فردی، کارکردهای اجتماعی، پویایی اجتماعی.

۱. مقدمه

یکی از مقوله‌های اساسی مهدویت که در تحقق حکومت عدل امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای دارد، باورداشت مهدویت یا مسئله انتظار است که می‌توان آن را به لحاظ نظری و عملی، با رویکردهای مختلفی در جهت زمینه‌سازی ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف بررسی کرد.

۱. عضوگروه علمی - تربیتی مطالعات اسلامی، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی‌العالمیه، از ایران.
۲. دانش‌پژوه کارشناسی رشته علوم قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی‌العالمیه، از عربستان.

باورداشت منجی موعود، از سویی عاملی برای پایداری و شکیبایی در برابر سختی‌ها و مشکلات عصر غیبت و از سوی دیگر، عاملی برای پویایی، تحرک و آماده‌باش همیشگی شیعیان است. بر اساس تعالیم ائمه علیهم‌السلام انسان منتظر، باید هر لحظه آماده ظهور باشد و زندگی خود را چنان سامان دهد تا هر زمانی که اراده خدا به ظهور تعلق گرفت، بتواند با سربلندی در پیشگاه حجت خدا حاضر شود.

با توجه به این نگرش، باورداشت مهدویت، نقشی سازنده در فرد و جامعه خواهد داشت و در صورت شناخت دقیق و صحیح آن می‌تواند مبنای نظری مستحکمی برای تحول مادی و معنوی جامعه اسلامی باشد.

منتظران واقعی نه تنها باید صالح و پاک باشند و ضعف‌های خود را جبران کنند، بلکه باید در راه اصلاح دیگران نیز با جدیت بکوشند. چنین افرادی معتقدند که هر چه بر تعداد افراد صالح در جامعه افزوده شده و فساد کمتر شود، زمینه ظهور حکومت حق، آماده‌تر می‌شود.

امام جعفر صادق علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید:

إِنَّ لَنَا دَوْلَةً يَجِيءُ اللَّهُ بِهَا إِذَا شَاءَ مِنْ سَرَّةٍ أَنْ يَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ فَلْيَنْتَظِرُوا وَيَعْمَلُوا بِالْوَرَعِ وَمَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَهُوَ مُنْتَظَرٌ فَإِنْ مَاتَ وَقَامَ الْقَائِمُ بَعْدَهُ لَهُ الْأَجْرُ مِثْلَ أَجْرِ مَنْ أَدْرَكَهُ، فَجِدُّوا وَانْتَظِرُوا هَنِيئًا لَكُمْ أُتَيْتُمَا الْعِصَابَةُ الْمَرْحُومَةُ.

برای ما دولتی است که هر زمان خدا بخواهد، ایجاد خواهد شد. هر کس دوست دارد که از یاران و اصحاب قائم ما باشد، باید در انتظار فرج باشد، پرهیزکاری را برگزیند، به اخلاق نیک آراسته شود و در همان حال در انتظار قائم ما باشد. اگر چنین بود و مرگش پیش از ظهور حضرت قائم عجل‌الله‌تعالیه فرا رسید، به اجر و پاداش کسانی که حضرت قائم عجل‌الله‌تعالیه را درک می‌کنند، نایل می‌شود. ای شیعیان! جدیت و کوشش کنید و منتظر ظهور آن حضرت باشید. ای گروهی که مورد توجه و رحمت خدا واقع شده‌اید، پیروزی گوارایان باد. (نعمانی، ۱۳۹۷ق، ص ۲۰۰)

باورداشت مهدویت در اندیشه شیعی، تنها یک نظریه علمی نیست که همانند دیگر نظریه‌های علمی، فقط بر فضای ذهنی تأثیر بگذارد و او را به سمت یک تحول فکری و ذهنی پیش برده، بعد شناختی فرد را غنی کند، بلکه در قاموس فکری شیعه، انتظار به عنوان یک باور و اعتقاد راسخ مطرح بوده، همانند همه باورها و اعتقادات، تأثیرات خاص خود را در عرصه‌های فردی و اجتماعی می‌گذارد.

انتظار فرج، اصل و ارزشی والا و شریف است که همچون سایر ارزش‌های برخاسته از متن تفکر و فرهنگ اسلامی، آثاری عظیم داشته و تحولی شگرف در اخلاق، اندیشه و عمل منتظران، در تمام

ابعاد فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و نظامی ایجاد کرده و در پی آن، حرکت و تلاش‌های مستمری در مسیر تحقق اهداف اسلامی به وجود می‌آورد. باورداشت مهدویت میان منتظران آن حضرت، کارکردهای مختلفی دارد مانند انتظار صحیح و سازنده، آثار و برکات فراوان در فرد، اجتماع و روابط فرهنگی منتظران، که زمینه ظهور پرخیز و برکت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف را آماده می‌کند.

۲. کارکردهای فردی باورداشت مهدویت

۱-۲. خودسازی

یکی از آثار مهم باورداشت مهدویت، حل نشدن در مفاسد محیطی و عدم تسلیم در برابر آلودگی‌هاست؛ زیرا انتظار فرج سبب می‌شود که فرد منتظر آنچه را در توان دارد به کار گیرد تا سطح اندیشه، آگاهی، آمادگی‌های روحی، جسمی، مادی و معنوی خود را بالا ببرد تا در اصلاحات عمیق و گسترده قسط و عدل و یکتاپرستی در سراسر گیتی سهیم باشد. کسی که خودش فاسد و ناصالح باشد، نمی‌تواند در انتظار حکومتی صالح باشد که با افراد فاسد مبارزه می‌کند.

اعتقاد به ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و اینکه سرانجام نزاع‌ها، جنگ‌ها و زحمت‌ها، صلح و صفا و امنیت و آسایش است، سبب می‌شود که انسان خود را ساخته و شرایط لازم برای قرارگرفتن در صف منتظران واقعی را پیدا کند و این افتخار نصیبش شود که یکی از زمینه‌سازان حکومت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد.

انتظار فرج و ظهور مصلح کل، یعنی امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف به معنای آمادگی کامل فکری، عملی، مادی و معنوی است. چنین فردی باید خود را بسازد که شایستگی شرکت در چنین برنامه بزرگی را به دست آورد. بنابراین، لازمه فرج این است که انسان، ابتدا خود را ساخته و رفتار و گفتارش مورد قبول خدا و رسول صلی الله علیه و آله باشد و سپس به سازندگی جامعه و تربیت دیگران، به خصوص خانواده و نزدیکان بپردازد. با توجه به این تلازم، روشن می‌شود که بینش انتظار و امید به ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و اعتقاد به آمادگی مادی و معنوی برای ظهور آن حضرت، در سازندگی و تربیت انسان منتظر، بسیار مؤثر و نقش‌آفرین است. (انصاری، ۱۳۸۰، ص ۱۲۰)

امام صادق علیه السلام در این زمینه می‌فرماید:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ فَلْيَنْتَظِرْ وَ لِيَعْمَلْ بِالْوَرَعِ وَ مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَ هُوَ مُنْتَظَرٌ فَإِنَّ مَاتَ وَ قَامَ الْقَائِمُ بَعْدَهُ لَهُ الْأَجْرُ مِثْلَ أُخْرٍ مِنْ أُدْرَكِهِ، فَجَدِّدُوا وَ انْتَظِرُوا هُنَيْئًا لَكُمْ آيَتُهَا الْعِصَابَةُ الْمَرْخُومَةُ.

کسی که علاقه دارد از یاران و اصحاب حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف باشد، باید تقوا در خود ایجاد

کند و خود را به صفات نیک و محاسن اخلاق، مزین سازد، سپس در انتظار آن حضرت باشد. هر کس این آمادگی را به دست آورد و پیش از ظهور از دنیا برود، به اجر و پاداش یاران آن حضرت نائل خواهد شد. کوشش کنید و منتظر فرج و موفقیت باشید. ای جماعتی که مورد توجه هستید، پیروزی گوارایتان باد. (نعمانی، ۱۳۹۷ق، ص ۲۰۰)

این روایت، منتظران ظهور را به سوی انجام تقوی، تهذیب نفس و کسب اخلاق نیکو ترغیب و تحریص می‌کند، یعنی کسانی که در دوران و فضای انتظار هستند، باید با آراستگی به شاخصه‌های نیکو، توقع ظهور و نظام ایده آل مهدوی را داشته باشند؛ زیرا اصل قانون سنخیت، اقتضا می‌کند که برای رسیدن به هدف، فرارگرفتن در مسیر و طریق هدف، لازم است، یعنی مناسبت میان منتظران و جامعه ایده آل مهدوی می‌طلبد تا میان آن دو، توازن و هم‌رنگی حاصل شود. بنابراین، در بستر انتظار، به واسطه اصل سنخیت، خودسازی، تهذیب نفس، کسب اخلاق حسنه و خداترسی را برای منتظران واجب می‌داند. (الهی نژاد، ۱۳۸۶، ص ۳۳۱-۳۳۲)

پس اولین قدم در انتظار و باورداشت مهدویت در فرد منتظر، خودسازی اخلاقی و کسب آمادگی نفسی و روحی برای مشارکت در زمینه سازی ظهور و همراهی با امام منتظر عجل الله تعالی فرجه الشریف بعد از ظهور است. بایسته است که منتظر واقعی، در تمام ابعاد فکری، اخلاقی و نفسانی، خود را برای ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف آماده کند. با وجود آلودگی، سخن از انتظار و امید همراهی با آن حضرت بیهوده است؛ زیرا تنها عبد صالح می‌تواند منتظر عبد صالح پروردگار باشد.

۲-۲. امیدواری و مبارزه با یأس و ناامیدی

باورداشت ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف آثار و نتایج فراوانی در زندگی منتظران دارد. امید به آینده‌ای روشن که سهم بزرگی در حرکت، کوشش و تلاش‌های فردی و اجتماعی دارد، یکی از این آثار است. چه بسا یکی از دلایل تأکید و توصیه انتظار در بیان ائمه معصومین علیهم السلام نیز همین اثر مهم و کارساز بوده است، همان‌طور که امیرمؤمنان علی علیه السلام انتظار فرج را محبوب خدای متعال دانسته و امید به رحمت خدا را از آثار آن معرفی می‌کند.

«إِنْتَظِرُوا الْفَرَجَ وَلَا تَيَأَسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ، فَإِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزْوَاجِلَ إِنْتِظَارُ الْفَرَجِ». (ابن

شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۱۰۶؛ ابن بابویه، ۱۳۶۲، ۲/۶۱۶)

انتظار، یعنی امید و آرزو و بی‌تردید، امید و آرزو در زندگی انسان از مؤثرترین عوامل تحرک و پویایی است. جوهره این امیدواری، همان نگاه مثبت به آینده بشر و پشتوانه آن، نوید حتمی خداوند به پیروزی مستضعفان و صالحان است؛ زیرا هر انسانی با هر سطح فکری و شغلی که باشد، به امید فردای بهتر و روشن‌تر تلاش می‌کند، حتی عرفای الهی که در زندگی، هدفی جز لقای

پروردگار و مقام فنا ندارند، اگر امید دست یابی به وصل و لقای الهی از آنان گرفته شود، ناگهان دچار حیرت و سردرگمی خواهند شد.

یأس از رحمت الهی نیز یکی از گناهان کبیره بوده و خداوند همواره به بندگانش نوید می‌دهد که با وجود ارتکاب گناهان زیاد، از رحمت او مأیوس نشوند.

«قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ». (زمر: ۵۳)

زیرا یأس و ناامیدی بزرگترین مسلخی است که ابلیس برای ذبح همه حیثیت‌ها و فضیلت‌های انسانی، فراروی او نهاده و پیوسته انسان را از بخشش و رحمت الهی ناامید کرده و او را به فحشا و منکر، امر می‌کند.

در جامعه‌ای که دین در آن نقشی نداشته و مردم در انتظار آینده‌ای بهتر نیستند، سرخوردگی از زندگی، قتل، خونریزی و خودکشی، به فراوانی دیده شده و عواملی مانند فقر و تنگدستی، ظلم و ستم، تجاوز و قانون شکنی، بی‌اعتنایی به حقوق انسان‌ها و مانند آن، موجب یأس و ناامیدی انسان‌ها می‌شود؛ زیرا افراد در چنین جامعه‌ای به خدا و آینده‌امیدی نداشته و تنها راه نجات خود را در خودکشی می‌پندارند و با دست زدن به این جنایت، نه تنها دنیا و آخرت خود، بلکه خانواده و جامعه خود را به تباهی می‌کشانند. در حالی که شخصی که باورداشت مهدویت را در خود به وجود آورده، هر لحظه امیدوار است و تابش انوار تابناک ولایت را در سراسر هستی می‌نگرد و این باور صحیح مهدوی برای او گشایش بوده و زمینه‌گریز از ناامیدی و تباهی را فراهم می‌کند.

انتظار ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه شوق یاری و همراهی در هر شرایطی را در منتظرانش ایجاد کرده و به انسان، هویت و نشاط و امید و حیات بخشیده، او را از پوچی و بی‌هدفی نجات داده و هدف‌دارش می‌کند. به هر حال انتظار، منشأ حرکات و تحولات بسیاری در روح و روان و سراسر وجود آدمی خواهد بود تا جایی که برخی از دانشمندان علم روان‌شناسی، اصل انتظار را مبنای انگیزش و رفتارهای آدمی در کنار دیگر عوامل می‌دانند.

بنابراین، امید به ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه و انتظار فرج، همواره انسان منتظر را امیدوار و ثابت قدم نگه داشته، او را در حرکت به سوی کمال و بهبود وضع موجود یاری داده، توانایی و تلاش را در وجودش تقویت می‌کند. بنابراین، حرکت، تلاش، صبر، مقاومت و آمادگی، از نتایج ارزشمند انسان امیدوار منتظر خواهد بود. (نوروزی، ۱۳۹۳، خبرگزاری رسا)

۲-۳. صبر و مقاومت

جوهره اصلی باورداشت مهدوی، صبر و مقاومت است. کسی که منتظر تحقق هدف آرمانی است، باید تا فرارسیدن زمان پیدایش هدف و شکل گرفتن آرمان، پایداری و شکیبایی کرده و تاب و توان از دست ندهد، ناملازمات را در آن راه با بردباری بپذیرد. اگر صبر و پایداری را از دست داده و بی شکیب شود، انتظار را نیز از دست داده است؛ زیرا پایداری و صبر، تحقق بخش جوهر انتظار است.

در احادیث، از انتظار فرج همراه با صبر سخن گفته‌اند. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «ما أحسنَ الصَّبْرَ وِانتِظارِ الفَرَجِ؛ چه نیکوست شکیبایی و انتظار فرج». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ۶۴۵/۲؛ حمیری، ۱۴۱۳، ص ۳۸۰)

برای زمان ظهور، وقت تعیین نشده و همواره وقوع آن را امری ناگهانی دانسته و با واژه‌های فجأةً و بغتةً توصیف کرده‌اند، پس می‌توان دریافت که باورداشت مهدوی و انتظار، باید امری لحظه به لحظه باشد. بنابراین، در این امر، صبر و مقاومت شخص مهدی باور و منتظر، اهمیت ویژه‌ای دارد و افراد باید در دوره غیبت، خود را به سلاح صبر و شکیبایی مسلح کنند.

البته این طبیعی است که اهداف، نسبت به عظمت و اهمیتشان، مقدمه خواسته و مشکلات داشته باشند، ولی این طبیعی نیست که انسان به دلیل این مشکلات، به جزع و فزع و یا ذلت و ضعف روی بیاورد؛ زیرا آدمی با ترس‌ها به قدرت رسیده و با عشق، کوه‌ها را بردوش کشیده است. انسان آموخته که چگونه ترس و عشق را به قدرت تبدیل کرده و برای مشکلات، راه حل‌هایی بیابد و طبیعی است که راه حل‌های دوره انتظار، از بحران‌های هجوم مشکلات کاسته و صبر را مغلوب حوادث نکنند.

صبر و شکیبایی برای ایمان، مانند سر برای بدن است، و این صبر هم در حوزه اطاعت و معصیت و هم در مصائب جریان دارد. (حیدری، ۱۳۸۱، ص ۹۱-۹۲)

۲-۴. حفظ ایمان و احساس امنیت روانی

یکی از آثار مهم باورداشت مهدوی و انتظار سازنده در افراد، حفظ دین و نگرهبانی از مرزهای عقیدتی است. باید فروغ ایمان و نور یقین در دل و جان مردم محفوظ بوده و جان و دل آنها در برابر تابش اعتقادات قرار گیرد و ایمان، جزء وجود آنان شده و مثل جریان خون در رگ‌ها، جوهر حیاتشان شود.

در عصر انتظار، باید با سلاح ایمان، در برابر شبهات شیاطین مقاومت کرده و آنها را از ذهن‌ها زدود. حفظ و گسترش اعتقاد دینی و شناخت آن در روزگار متصل به ظهور، مفیدتر، بلکه لازم‌تر

است؛ زیرا تنها دارندگان عقیده و عمل، در حوادث پیش از ظهور غرق نشده و دچار تردید و سرگردانی نمی شوند. باید تا هنگام ظهور امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف اعتقادات صحیح و عمل صالح در مردم منتظر حفظ شود. در احادیث نیز از اهمیت ایمان در عصر غیبت چنین یاد شده است:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

إِنَّكُمْ أَصْحَابِي وَإِخْوَانِي قَوْمٌ مِنْ آخِرِ الزَّمَانِ آمَنُوا بِي وَلَمْ يَرُونِي لَقَدْ عَرَفْتَهُمْ اللَّهُ بِأَسْمَائِهِمْ
وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْرِجَهُمْ مِنْ أَصْلَابِ آبَائِهِمْ وَأَرْحَامِ أُمَّهَاتِهِمْ لِأَحَدِهِمْ أَشَدُّ بَقِيَّةً
عَلَى دِينِهِ مِنْ خُرْطِ الْقَتَادِ فِي اللَّيْلَةِ الظُّلْمَاءِ أَوْ كَالْقَابِضِ عَلَى جَمْرِ الْعَصَا أَوْلَيْكَ مَصَابِيحُ الدُّجَى
يُنَجِّبُهُمُ اللَّهُ مِنْ كُلِّ فِتْنَةٍ غَيْرَاءَ مُظْلِمَةٍ.

شما اصحاب منید، لیکن برادران من مردمی اند که در آخرالزمان می آیند. آنان به نبوت و دین من ایمان می آورند با اینکه مرا ندیده اند. هر یک از آنان اعتقاد و دین خویش را با هر سختی نگاه می دارند، چنان که گویی درخت خار مغیلان را در شب تاریک با دست پوست می کنند یا آتش پر دوام چوب داغ را در دست نگاه می دارند. آن مؤمنان، مشعل های فروزانند در تاریکی ها. خداوند آنان را از آشوب های تیره و تاریک آخرالزمان نجات خواهد داد. (صفار قمی، ۱۳۸۹، ۳۳۰/۱)

امنیت روحی و آرامش روانی کسی که باورداشت مهدوی دارد، در دوران غیبت از آثار تأثیرگذار در جان و روح اوست و هر شیعه مؤمنی با این باور که امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف به عنوان حجت خداوند، از مصائب و ابتلائات فردی یا اجتماعی او آگاه است، ناخودآگاه امنیت و آرامش خاصی در خود می یابد. مؤمن از این نظر، مانند چاهی است که از درون خود به اقیانوسی بیکران متصل بوده و هر چه از آن آب بردارند، چیزی از آن کاسته نمی شود.

مؤمنی که چنین احساس امنیتی دارد، ممکن است به ظاهر در امواج بلاها و فتنه ها اسیر باشد، اما احساس امنیت به او آرامش خاصی می بخشد. به همین دلیل است که حضرت ابراهیم علیه السلام، با اطمینان کامل، به آتش گاه مشرکان رفت و امام حسین علیه السلام به ادعان دشمنانش و با نزدیک شدن به لحظه شهادت و با وجود روبرو شدن با ده ها مصیبت شکننده، با آرامشی شگفت آفرین، یارانش را به استقامت دعوت کرده و خود به استقبال شهادت رفت. این امنیت و آرامش باور، نتیجه این است که حوادث و رخدادهای هر چند تلخ، در حضور خداوندی محقق شده که سه ویژگی ممتاز دارد.

- از تمام این مصائب و تلخی ها بهتر از انسان ها باخبر است.

- برای رفع این ابتلائات، از هر نظر تواناست.

- خداوند به دلیل مهربانی به بندگان، از لطف به آنان دریغ نمی کند، مگر حکمت و مصلحتی

دیگر در میان باشد.

انتظار ظهور منجی و باور حضور او در میان مردم، به تقویت برخورداری از چنین احساس امنیتی کمک می‌کند؛ زیرا امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف خلیفه خدا و تجلی بخش اسمای الهی است. بنابراین، همان طور که خداوند، خود، پناه مؤمنان است، حجت او بر روی زمین نیز می‌تواند به عنوان پناهگاهی امنیت بخش برای مؤمنان نقش آفرینی کند. (نصیری، ۱۳۸۶، ۲۳۷/۱-۲۳۸)

۲-۵. ذکر و یاد خدا

از ملزومات سازنده و مهم منتظر در عصر غیبت امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، یاد خداست که سبب اتصال منتظر به سرچشمه فیوضات و نعمات الهی می‌شود. این عامل، در پایداری، ثبات قدم و آرامش قلبی منتظر تأثیر بسزایی داشته و ضامن بازدارنده و نگهدارنده در طوفان بلایا و فتنه‌های عصر غیبت است.

دوران غیبت، دوران هجوم فتنه‌ها، مشکلات و گرفتاری هاست. آنچه سبب آرامش قلبی و قدرت روحی شیعه منتظر شده و او را از غفلت و زینت و وسوسه نجات می‌دهد، ذکر و هوشیاری است. آدمیت آدمی در گرو دو دستاورد بزرگ، یعنی علم و ذکر است. انسان با علم، از جهالت آزاد شده و با ذکر از غفلت آزاد می‌شود.

شیعه منتظر، باید با ذکر و هوشیاری، انس گیرد و از این قوت روح و نور و شفای دل مدد جوید. (حیدری نیک، ۱۳۸۱، ص ۸۳)

وجود تقوی در شخص مهدی باور، سبب زنده شدن یاد خدا هنگام معصیت شده و همین ذکر، او را از انجام گناه باز می‌دارد. در مقابل، هر چه تقوی کمتر باشد، غفلت از یاد خداوند بیشتر است و همین غفلت، زمینه انجام معاصی را فراهم می‌کند.

بنابراین، ذکر الله، نقش اساسی و محوری در ترک گناه دارد. احادیث از کلام معصومین علیهم السلام نیز بر این مطلب دلالت دارند؛ «ان ذکرنا من ذکر الله». (کلینی، ۱۴۲۹، ۴/۳۶۰) «انا اذا ذکرنا ذکر الله» (حرعاملی، ۱۴۱۳، ۱۶/۳۴۵).

از این روایات دریافت می‌شود که یاد اهل بیت علیهم السلام از یاد خدا جدا نیست و همان اثری که بر یاد خدا مترتب است، بر یاد امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف نیز است. انتظار سازنده در شخص منتظر، سبب غفلت زدایی و یاد خدا در جان و روح او شده و او را از گناهان و ورطه‌های سقوط نجات می‌بخشد.

۲-۶. بصیرت یا شناخت مقام ولایت و شناخت مدعیان دروغین

یکی از آثار و نتایج مهم باورداشت مهدوی، تلاش فکری مؤمن منتظر و بصیرت و آگاهی اوست. فتنه‌ها علاوه بر آنکه برای منتظر غفلت می‌آورد، شبهه و تردید و تزلزل را نیز در افکار جامعه ایجاد

می‌کند و این منتظر واقعی است که چون به هوشیاری فکری و بصیرت لازم رسیده، بیدار بوده، به شبهات پاسخ گفته و سایه تردید و شبهه را از جامعه رفع می‌کند.

طبیعی است که در جهان کنونی، با جناح بندی‌های متعدد و فتنه‌های آخرالزمان، بصیرت در کار، برنامه‌ریزی، یقین به حمایت خداوند و قدرت ایمان، از مهمترین نیازهای منتظر است، ولی اگر منتظران، در صدد رفع این فتنه‌ها و پاسخ به شبهات برنیامدند، مستکبران و ستمگران، بر مستضعفان سلطه یافته و جهل و ظلم، سراسرگیتی را فرامی‌گیرد.

در سایه باورداشت مهدوی، ظهور مقام ولایت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریع، در قلب و جان منتظر تثبیت شده و موجب شناخت بیشتر این مقام عظمی می‌شود. او منتظر روزی است که قدرت الهی به دست آن حضرت آشکار شود تا همه طاغوتیان را به سزای اعمال ننگینشان برساند و با صلابت و قدرت عظیم ولایت، به همه جهانیان ثابت کند که کسی دارای مقام ولایت و امامت است که قدرت خداوند را ظاهر و آشکار کند.

این اندیشه و اعتقاد فرد منتظر است. بنابراین، باورداشت مهدوی و انتظار ظهور، با اعتقاد به عقاید اصیل و معارف حقه همراه است، چون انتظار، بذر معرفت و شناخت اعتقادات را در اذهان منتظران بارور می‌کند.

از سویی، در طول تاریخ شیعه، افراد متعددی با ادعای مهدویت قیام کرده و خود را رهبر و مصلح مردم معرفی کرده‌اند. آنها با این حيله، جان و مال انسان‌ها را از بین برده و عده‌ای را به گمراهی کشانده‌اند، اما در این میان افرادی که صادقانه در صراط انتظار قدم برداشته و وجود خود را با انوار تابناک ولایت روشن کرده‌اند، به دام این صیادان گرفتار نشده‌اند. اینان با آگاهی و بصیرت نسبت به مقام رفیع امامت و ولایت و شناخت شیادان و دزدان، طریق آب حیات را به سراب نفروخته و غاصبان خلافت را به امامت بر نمی‌گزینند.

۲-۷. هویت بخشی دینی و تقویت شخصیت

تنها راه رسیدن به هویت واقعی شیعی و شخصیت متعادل و سالم، مراجعه به مکتب اسلام و عمل به قرآن و عترت، به ویژه مکتب، فرهنگ و باور مهدویت است. اهمیت و ضرورت تمسک به قرآن و عترت، بر شیعه واضح و آشکار است. معرفت به قرآن و عترت، کانون ساخت هویت و شخصیت افراد است. باورداشت انتظار سازنده، راهنمای این امر مهم و تعالی بخش است.

هویت و شخصیت انسان، مسئله‌ای است که از نخستین روزهای آفرینش و زندگی فردی و اجتماعی انسان، مورد توجه بوده و همواره مردم در صدد یافتن هویت واقعی و ساختن شخصیت

روحي و رواني خود بوده‌اند. مأموريت همه رسولان باطني و ظاهري، براي اين بوده که شخصيت انسان‌ها درست ساخته شود. در اسلام و به ویژه در فرهنگ خاص مهدويت، هيچ يک از ضوابط جوامع ديگر، ملاک سنجش شخصيت و هويت افراد قرار نمي‌گيرد، بلکه معيار هويت و شخصيت افراد، تقواي دروني، ارزش‌هاي الهی و انساني و ملکات نفساني است. هر کس که تقواي بيشتري داشته و نسبت به حق، خوف و خشيت بيشتري داشته باشد، شخصيت و هويتش ارجمندتر و برتر خواهد بود. (نوروزي، ۱۳۹۳، خبرگزاري رسا)

در سايه انتظار، شخصيت منتظر دگرگون شده و عادت‌ها و نگرش‌هاي او نسبت به خود و جامعه پيرامونش، رنگ و بوي خاصي گرفته و موجب بروز نقش‌هاي جديدي براي فرد منتظر مي‌شود. اين شخصيت، در برابر انواع آلودگي‌هاي رايج جامعه مقاومت مي‌کند؛ زيرا خود را براي دريافت واقعيته آماده کرده است. اين آمادگي، او را از درون چنان مقاوم مي‌کند که در برابر هر ناهنجاري که در تضاد با آرمان‌هاي مهدي منتظر باشد، ايستادگي مي‌کند. شخصيت انسان منتظر، مصونيتي اخلاقي و اجتماعي يافته که صلابت و نيرومندي آن مي‌تواند انسان منتظر را در برابر هر کج‌روي و ناهنجاري حفظ کند.

از بعد بيروني، شخصيت انسان منتظر، نقش اجتماعي تازه‌اي براي او تعريف مي‌کند. اين نقش، همان عدالت‌جويي و مبارزه با هرگونه فساد و تبعيض است. انتظار، حالت استحکامي را در شخصيت فرد منتظر، چه در بعد دروني و چه در بعد بيروني ايجاد مي‌کند، به گونه‌اي که وي را از تمام آلودگي‌ها و ناهنجاري‌هاي فردي و اجتماعي حفظ مي‌کند. (ضميري، ۱۳۸۶، ۲/۲۹۶)

۲-۸. احساس حضور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشريف در زندگي منتظران

از آثار مهم و مؤثر در زندگي منتظران، احساس حضور امام در زندگي آنها و ياد و شوق وصال مهدي موعود است. زندگي با ياد امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشريف و عدم غفلت از حضور ايشان، از لحاظ تربيتي، بسيار سازنده بوده و آثار و برکات فراواني در زندگي منتظران واقعي خواهد داشت. اين باورداشت و انتظار سازنده در افراد، سبب مي‌شود که شخص منتظر همواره خود را در محضر امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشريف ديده و حضرت را ناظر بر کارهاي آشکار و پنهان خود ببيند. در نتيجه دست از پا خطا نکرده و همواره مسيري را پيش مي‌گيرد که رضاي خاطر امام زمانش حاصل شود.

کارکرد باورداشت مهدي، دوري کردن از لغزش‌ها و ناهنجاري‌هاست. اين احساس حضور، عامل دروني براي اصلاح رفتار منتظران است. اين امر، نه تنها به اصلاح فرد منجر مي‌شود، بلکه رفته رفته باعث سلامت اخلاقي جامعه مي‌شود و در زمينه سازي ظهور، نقشي مهم و انکارناپذير

خواهد داشت. این اثر مهم و تأثیرگذار در ظهور را، مرحوم سید محمد تقی موسوی اصفهانی (ره) این‌گونه بیان می‌کند:

اما انتظار قلبی کامل، این‌گونه حاصل می‌شود که شخص مؤمن، در هیچ حالی از حالات و هیچ وقتی از اوقات و هیچ مکانی از مکان‌ها، از یاد امام خویش و انتظار قدوم مبارکش غافل نشود، بلکه اگر در مجالس و محافل مردم هم حاضر می‌شود و با آنان گفت‌وگو می‌کند، قلبش پیش امام عَلَيْهِ السَّلَام باشد و به انتظار او و خیال و شوق وصال او باشد. مثل شخصی که اولادش منحصر باشد به یک نفر و آن یک نفر هم به جمیع کمالات آراسته باشد و وجودش انواع و اقسام فواید و منافع از برای این شخص داشته و به سفری رفته باشد و این پدر از جا و منزل او خبر نداشته باشد. تصور کن آیا لحظه‌ای از خیال او بیرون می‌رود یا آنکه از جست‌وجوی او تغافل می‌کند؟ نه، بلکه شب و روز، حتی در تمام ساعات و حالات و حرکات و سکنت، محبوب او، در پیش دیدگان اوست.

ای غایب از دو دیده چنان در دل منی
کز لب گشودنت به من آواز می‌رسد
وقتی که انتظار قلبی به این درجه از کمال رسید، آثار ظاهری او هم به درجه کمال می‌رسد.
(موسوی اصفهانی، ۱۳۷۴، ص ۳۷)

۳. کارکردهای اجتماعی باورداشت مهدویت

۳-۱. سازندگی جامعه

چون جوامع انسانی، از انسان‌های مختلف و با افکار و رفتار و اهداف گوناگون تشکیل می‌شود، هر یک از افراد اجتماع، به میزان شخصیت وجودی خود، بر جامعه خویش تأثیر گذاشته، از جامعه نیز تأثیر می‌پذیرد. بنابراین، تغییر افکار و رفتار و اهداف همه انسان‌ها، بر ساختار جامعه مؤثر است. باورداشت مهدوی و امید به آینده روشن و عدالت‌گستر، همان‌طور که در سازندگی همه انسان‌های منتظر، مؤثر است، در سازندگی جامعه نیز که از همان انسان‌ها تشکیل شده، تأثیر بسزایی خواهد داشت.

اعتقاد به ظهور مصلح کل، انسان را وادار می‌کند که علاوه بر اصلاح خویش، در جهت اصلاح دیگران نیز بکوشد؛ زیرا اصلاحات زیربنایی اجتماعی که انتظارش را می‌کشند، عملی فردی نیست، بلکه کاریست که تمام انسان‌های متعهد و متقی باید در آن شرکت کرده و تلاش‌های آنان هماهنگ و یکپارچه باشد.

انسانی که بینش الهی داشته و معتقد باشد که حق و عدالت در نهایت پیروز خواهند شد، هیچ‌گاه با خود نمی‌اندیشد که تلاش برای اصلاح جامعه بیهوده است؛ زیرا این نومی‌دی با روحیه

انسانی که منتظر ظهور حضرت بقیه الله عجل الله فرجه الشریف است؛ به هیچ وجه متناسب نیست. (انصاری، ۱۳۸۰، ص ۱۲۳)

بنابراین، انسان هایی که باورداشت مهدوی دارند، ظهور مهدی موعود عجل الله فرجه الشریف را خواستار بوده و قلبی مملو از امید به ظهور امام عصر عجل الله فرجه الشریف دارند و می دانند که دیر یا زود، صالحان، حاکمان زمین خواهند بود و با محو ستم و بیداد، جامعه اصلاح می شود. افرادی که مهدیت را باور دارند، برای رسیدن به چنین جامعه ای خویشتن را اصلاح کرده و در اصلاح جامعه نیز می کوشند تا زمینه ایجاد و تشکیل آن دولت کریمه را فراهم کنند.

۳-۲. امر به معروف و نهی از منکر یا نظارت و کنترل اجتماعی

باور سازنده و حقیقی، باوری است که جامعه منتظران را به سمت کاهش ناهنجاری ها و انحرافات سوق می دهد. در غیر این صورت، نشستن و در انتظار ظهور مصلح جهانی بودن و بی تفاوتی نسبت به ناهنجاری ها و گناهان در جامعه، با باورداشت واقعی و سازنده سازگار نیست. انسان مهدی باور باید در راه اصلاح خود و جامعه بکوشد و برای استقرار عدالت و رفع ظلم، تعدی و گناه تلاش کند. بنابراین، انسانی که منتظر مصلح جهانی است، خود باید صالح و مصلح باشد. در جامعه ای که باورداشت مهدوی در آن رواج داشته و به درستی نهادینه شود، افراد در برابر سرنوشت یکدیگر احساس مسئولیت کرده، و مسئولیت پذیری را، و وظیفه ای دینی می دانند. باورداشت مهدوی، تعهد آفرین و تحرک بخش بوده، منتظران را به تکاپو و تلاش وامی دارد تا در برابر جامعه، احساس مسئولیت داشته و زمینه های ناهنجاری دینی را از بین ببرند. آنان با نظارت بر رفتار افراد در جامعه، امر به معروف و نهی از منکر و تهیه ابزارهای لازم، برای سالم سازی محیط اجتماعی، زمینه های ظهور مهدی موعود عجل الله فرجه الشریف را فراهم می کنند.

امام باقر علیه السلام در اهمیت امر به معروف و نهی از منکر می فرماید:

انَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ سَبِيلُ الْأَنْبِيَاءِ وَ مِنْهَا جُ الصَّلْحَاءُ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تُقَامُ الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَجُلُّ الْمَكَاسِبُ وَ تُرَدُّ الْمَظَالِمُ وَ تُعَمَّرُ الْأَرْضُ وَ يَنْتَصَفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَ يَسْتَقِيمُ الْأَمْرُ.

بی تردید، امر به معروف و نهی از منکر، طریق انبیا و صالحان و وظیفه ای سترگ و عظیم است و دیگر واجبات دینی به واسطه آن انجام می گیرد. راه ها به وسیله آن امنیت می یابد و درآمدها به وسیله آن مشروع و حلال می شود و مظالم دفع شده و زمین آباد می شود و از دشمنان انتقام گرفته می شود و امور سامان می یابد. (حر عاملی، ۱۴۱۳، ۱۱۹/۱۶؛ کلینی،

یکی از آثار مهم و اساسی در باورداشت مهدوی، امر به معروف و نهی از منکر است که در عصر غیبت، در کاهش ناهنجاری‌ها تأثیرگذار است. انسانی که باورداشت مهدوی دارد، همواره به این فریضه مهم اهمیت داده و سبب احیای ارزش‌ها و هنجارهای دینی در جامعه می‌شود. بزرگترین امرکننده به معروف و نهی‌کننده از منکر در روزگار ظهور، خود حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است، پس چگونه ممکن است که جامعه منتظر و منتظر واقعی حضرت، خشنودی حضرت را نخواهد و در این مورد به ایشان اقتدا نکند؟

لازمه باورداشت صحیح مهدوی این است که شخص، به اصلاح خود و جامعه همت گماشته و در جامعه، امر به معروف و نهی از منکر کند تا هنجارها و ارزش‌های دینی و اسلامی همچنان زنده مانده و زمینه ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف فراهم شود.

مؤمن در عصر غیبت، منتظر آرمان مهدوی است و یکی از مهمترین آرمان‌های او، رفع فساد و ظلم و تبعیض است. انسان منتظر، با خودآگاهی از چنین اهدافی، ضمن خودسازی و تهذیب نفس و امر و نهی خویشتن، به جامعه نظر می‌افکند و هنگامی که ناهنجاری‌هایی را دید، با درک وظیفه خطیر امر به معروف و نهی از منکر، مشفقانه به اصلاح خویش اقدام کرده و از هیچ تلاشی در این زمینه فروگذاری نخواهد کرد.

انسان منتظر با اتحاد روحی و هماهنگی درونی با ارزش‌های مهدوی که همانا تطهیر زمین از آلودگی‌ها و رفع انواع ظلم و ستم هاست، با تلاش‌های فردی و گروهی، وظیفه خود می‌داند که برای پیش‌گیری و درمان ناهنجاری‌های جامعه قدم بردارد. (ضمیری، ۱۳۸۶، ص ۳۰۱)

براساس تصریح آیات و روایات، مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر، ایستادگی در برابر ناهنجاری‌ها و گناهان و تلاش برای اجرای احکام الهی، از واجبات بسیار مهم و غیر قابل انکار است. فیض بن مختار می‌گوید:

از امام جعفر صادق عجل الله تعالی فرجه الشریف شنیدم که فرمود مَنْ مَاتَ مِنْكُمْ وَهُوَ مُنْتَظِرٌ لِهَذَا الْأَمْرِ كَمَنْ هُوَ مَعَ الْقَائِمِ فِي فُسْطَاطِهِ، قَالَ: ثُمَّ مَكَتَ هُنَيْئَةً ثُمَّ قَالَ: لَا بُلَّ كَمَنْ قَارَعَ مَعَهُ بِسَيْفِهِ، ثُمَّ قَالَ: لَا وَاللَّهِ إِلَّا كَمَنْ اسْتَشْهَدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وسلم.

هر کس از شما در حالی که منتظر امر ظهور حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است بمیرد، همانند کسی است که با حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف در خیمه او باشد. آن حضرت، لحظه‌ای سکوت کرد و سپس فرمود نه، بلکه مانند کسی است که همراه او با دشمن بجنگد. سپس فرمود نه، به خدا سوگند! بلکه مانند کسی است که در رکاب رسول خدا صلى الله عليه وآله وسلم به فیض شهادت برسد. (برقی، ۱۳۷۱، ص ۱۷۴/۱)

از آیاتی که درباره منتظرین ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف وارد شده، چنین برمی آید که انسان های مهدوی، باور دارند که از هر جهت خود را آماده یاری آن حضرت کرده اند. چنین افرادی نمی توانند در مقابل گناه و فساد جامعه آرام و بی تفاوت باشند، بلکه از احیاکنندگان امر به معروف و نهی از منکر در جامعه اسلامی بوده و تنها به خودسازی و دعا برای ظهور اکتفا نمی کنند.

۳-۳. تقویت روحیه پیکار، پایداری، صبر و مقاومت

باورداشت مهدوی سازنده، از دیدگاه اسلام و به خصوص مکتب حرکت بخش و تلاش آفرین تشیع، مشوق انسان به استقامت، پایداری، جهاد و مبارزه است و از آنجا که باور به یک قیام الهی، روحانی و اجتماعی در سطح جهان است، به منتظران حضرت، دیدی وسیع بخشیده، صفوف حق را در برابر ناحق فشرده تر کرده و حق طلبان و مصلحان و مؤمنان را به عدالت محوری و رفع فساد و بی عدالتی از صحنه گیتی رهنمون می کند.

اندیشه انتظار و اعتقاد به آن، روح مقاومت و پایداری را در فرد و جامعه زنده نگه می دارد. مقاومت و پایداری، یعنی حفظ و حراست از ارزش های انسانی و الهی و ایستادگی در برابر فشارها و تهدیدهای عوامل باطل و نیز مقاومت و ایستادگی در برابر بیداد و ستمگری زورمداران و تلاش برای بسط عدالت و دادگری.

انتظار، روح حماسه و پیکار را در انسان های منتظر زنده نگه می دارد. جامعه منتظر نیز که خواهان استقرار حکومت واحد جهانی، مبتنی بر قسط و عدل است، با شناخت مواضع صحیح حرکت، تحمل و پایداری نسبت به دشواری های راه و با پیروی از خط ممتد رهبری، به وحدت عمومی رسیده و با حضور در صحنه های پیکار نظری و عملی و همیاری و همکاری انسان های خداجوی عدالت خواه، آماده قیام می شود. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۷۹، ص ۶۸)

«يَخْرُجُ نَاسٌ مِنَ الْمَشْرِقِ فَيُؤَيِّطُونَ لِلْمَهْدِيِّ يَعْنِي مُسْلِمَانَهُ». (ابن حیون، ۱۴۰۹، ص ۵۶۳/۳)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله درباره استقامت مؤمنین منتظر در محضر اصحابشان فرمود:

سَيَأْتِي قَوْمٌ مِنْ بَعْدِكُمْ، الرَّجُلُ مِنْهُمْ لَهُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ. قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَحْنُ كُنَّا مَعَكَ بَدْرًا وَأُحُدٍ وَحُتَيْنٍ وَنَزَلْنَا فِيْنَا الْقُرْآنَ؟! فَقَالَ: أَنْتُمْ إِنْ تَحَمَّلْتُمْ مَا حَمَلُوا، لَمْ تَصْبِرُوا صَبْرَهُمْ.

بعد از شما قومی خواهند آمد که پاداش هر یک از آنها، برابر پاداش پنجاه تن از شماست. گفتند یا رسول الله! مگر نه این است که ما در حضور شما در جنگ بدر و احد و حنین شرکت جستیم و قرآن در میان ما نازل شده است؟ فرمود اگر آنچه بر آنها روی داد، بر شما روی می داد، شما هرگز نمی توانستید چون آنها صبر و شکیبایی را پیشه خود کنید. (قطب الدین

راوندی، ۱۴۰۹، ص ۱۱۴۹/۳)

در این روایت، رسول گرامی اسلام ﷺ مؤمنان باورمند مهدوی را ستوده و از صبر و شکیبایی و مقاومت آنان در برابر مشکلات ستایش کرده و رمز آن را، سختی و دشواری دوران غیبت و ثابت ماندن بر حق و حقیقت معرفی کرده است. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید: «ما أحسنَ الصَّبْرَ وَاِنْتِظَارَ الفَرَجِ؛ چه نیکو است شکیبایی و انتظار فرج». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ص ۶۴۵/۲؛ حمیری، ۱۴۱۳، ص ۳۸۰)

امام صادق علیه السلام، انتظار فرج همراه با صبر را از دین ائمه شمرده و می‌فرماید: «مِن دینِ الأئمة، الْوَرَعُ وَاِنْتِظَارُ الفَرَجِ بِالصَّبْرِ؛ از دین امامان است پرهیزکاری و انتظار فرج با صبر و شکیبایی». (مجلسی، ۱۳۶۱، ص ۱۲۲/۵۲)

۳-۴. تلاش و پویایی در عرصه‌های اجتماعی

بدون تردید، اساس زندگی انسان، بر امید و انتظار به آینده‌ای روشن و بهتر، بنا نهاده شده، به گونه‌ای که بدون انتظار، شور و نشاط لازم برای تداوم زندگی را از دست داده و مسیر زندگی او به سمت سستی و خمودی و رکود می‌رود.

از طرفی، انسان به علت داشتن ظرفیت‌های گوناگون و فراوان فکری و عملی، همواره برای رشد معنوی، فکری و اخلاقی خود در تلاش و تکاپوست. بنابراین، پدیده انتظار، انسان را به حرکت سازنده در جهت مناسب با آن برمی‌انگیزد و از هر حرکت و گرایش در جهات نامناسب و ناسازگار و متضاد با انتظار حقیقی، باز می‌دارد.

اثر این باورداشت و تفکر سازنده در جوامع شیعی به روشنی تمام، دیده می‌شود. منتظر حقیقی، با امید برای دست‌یابی به وضع مطلوب، رنج‌ها و گرفتاری‌ها را در این راه عظیم تحمل کرده و با تلاش و حرکت به سوی فرداهایی روشن، موجب پویایی و پیشرفت در عرصه‌های مختلف اجتماعی خواهد شد.

زندگی انسان زمانی ارزشمند و مفید است که آثار حرکت، پویایی و شادابی، در تمام زوایای آن دیده شود. وقتی انسان به وضعیت موجود راضی نبوده و درصدد ایجاد شرایطی بهتر است، همانا در انتظار به سر می‌برد.

علاوه بر پیروان سایر ادیان الهی، مسلمانان و به ویژه شیعیان، در انتظار منجی موعود هستند تا قسط و عدل را در سراسر گیتی برقرار کنند. اعتقاد و دل‌بستگی به وعده وراثت صالحان و مستضعفان در زمین، همراه با غلبه دین اسلام بر سایر ادیان و صلح پایدار در جهان، به انسان باورمند و منتظر، نیرو و توان داده و او را به آینده و عاقبت عدالت‌گستر آن، امیدوار می‌کند.

بدیهی است که امنیت کامل و آرامش و حرکت و تلاش مضاعف، زمانی حاصل می‌شود که آن خورشید فروزنده ولایت، ظهور کند و سراسر جهان در اختیار مؤمنان راستین و انسان‌های شایسته قرار گیرد. انتظار چنین دورانی که با بشارت‌های فراوان در مورد عاقبت خوش عالم و ظهور ناگهانی مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف همراه است، عالی‌ترین انگیزه برای سوق بشر به راه کمال و رشد و پیشرفت را ایجاد خواهد کرد و منتظر راستین، با جان و دل، در تحقق زمینه‌های ظهور منجی تلاش خواهد کرد؛ زیرا او به درستی می‌داند که: «أَفْضَلُ أَعْمَالٍ أُمَّتِي إِنْ تَنَظَّرُوا الْفَرَجَ». (ابن بابویه، ۱۳۹۵، ص ۵۴۷/۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «لَيُعَدَّنَّ أَحَدُكُمْ لِخُرُوجِ الْقَائِمِ وَلَوْ سَهْمًا؛ منتظر ظهور آن حضرت، حتی یک تیر هم که شد، آماده کند».

این روایت صبغه تمثیل دارد نه تعیین؛ زیرا وظیفه متخصص نظامی، آمادگی رزمی است و رسالت کارشناس اقتصادی، تلاش برای حل تورم، رفع بیکاری، تعدیل عرضه و تقاضا، تقلیل فاصله طبقاتی و تعطیل اسراف و اتراف و ترفه است و مجتهد فقهی یا حقوقی یا سیاسی، عهده‌دار جهل زدایی و ایستادگی در برابر هجوم فرهنگی و در نهایت، تبیین و تعلیل و حمایت عالمانه از مبانی اعتقادی است.

کسی که منتظر راستین حجت خداست، همواره در تلاش و تکاپوست تا فرهنگ ناب مهدوی، از علم به عین آید و از گوش به آغوش. به همین دلیل است که هر متخصص فن‌آوری که در مکتب انتظارآموزش دیده، در ارائه صحیح تخصص متعهدانه، هیچ قصوری را روا نمی‌دارد. (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۱۸۴)

براین اساس، یکی از کارکردهای اجتماعی باورداشت مهدوی، تحرک بخشی و پویایی اجتماعی برای اصلاح جامعه و نفی ظلم و ستم و زمینه‌سازی ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف است. بنابراین، مکتب انتظار فرج و باورداشت مهدوی، مکتبی انسان‌ساز و حرکت‌آفرین است و آنان که مکتب انتظار و باور مهدوی را به عنوان سکوت و خوردگی می‌پندارند، معنای واقعی انتظار فرج را به خوبی نشناخته‌اند.

۳-۵. زمینه‌سازی و آمادگی دفاعی

باور مهدوی سازنده، در ابعاد مختلف اجتماعی تأثیرگذار است. همچنین برای زمینه‌سازی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف آمادگی‌های فردی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی لازم و ضروری است. امر بسیار مهمی که در بسیاری موارد از آن غفلت شده، آمادگی نظامی در عصر انتظار است.

انسانی که منتظر قیام بزرگ و انقلابی عظیم و جهانی است، چگونه ممکن است که خود، هیچ آمادگی نظامی برای حضور در این میدان و کمک به این انقلاب نداشته باشد؟ وظیفه همه مسلمانان باورمند و منتظر این است که همیشه آمادگی نظامی و نیروی سلحشوری داشته باشند تا به هنگام برافراشته شدن پرچم حق، به صف پیکارگران رکاب مهدی موعود عَجَّلَ اللَّهُ تَعَالَى بپیوندند و در آن نبرد بزرگ حق و باطل، حماسه بیافرینند.

انتظار، نخست یک آرمان و عقیده است و سپس در عمل و عینیت آشکار می‌شود و انسان منتظر به مرزبانی و پاسداری از حوزه جغرافیایی و فرهنگی و ایدئولوژیکی خود و هم‌کیشان و خود می‌پردازد و همواره در موضع دیده بانی است و هوشیارانه، به افق‌های دور و نزدیک می‌نگرد. هر تحرک و تحول و نقل و انتقالی در اردوگاه‌های دشمن را زیر نظر گرفته و در سنگر دفاع ایدئولوژیکی، زمینی و جغرافیایی، دشمن را از پیش روی باز می‌دارد و در صورت فراهم بودن زمینه، جهاد نیز می‌کند. به این صورت، برای تحقق اهداف و آرمان‌های خویش که برای تحقق آنها انتظار می‌کشد، از هیچ تلاشی فروگذار نمی‌کند.

بنابراین، جامعه منتظر، همواره به آمادگی نظامی و دفاعی فراخوانده شده و تهیه ابزار جنگ و قدرت از هر مقوله و با هر کیفیت، تکلیف است. این آمادگی، مخصوص زمانی ویژه، یا دورانی که به ظاهر، تهاجمی علیه جامعه منتظر صورت گرفته است، نیست، بلکه باید همیشه و در سراسر دوران زندگی و زمان تکلیف، وجود داشته باشد. (حکیمی، ۱۳۷۱، ص ۳۲۸)

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ ای مؤمنان! شکیبا باشید و پایداری ورزید و برای مرزبانی، حاضر براق باشید و از خدا بترسید، شاید رستگار شوید.» (آل عمران: ۲۰۰)

امام صادق ع در تفسیر این آیه می‌فرماید:

إصبروا على المصائب وصابروا على الفرائض وابطوا على الأئمة ع.

در برابر مشکلات، شکیبایی ورزید و در انجام تکلیف‌ها و مسئولیت‌ها پایدار باشید و با امامان رابطه برقرار کنید. (قمی، ۱۴۰۴، ص ۱۳۰/۱)

رباط و مرابطه، یعنی مرزبانی، سنگربانی و دیده بانی. این معنا، در خطوط مقدم و در مرزهای نزدیک به دشمن و بیگانه استفاده می‌شود. معنای دیگر مرابطه و رباط، پیوند و رابطه با امام و در خدمت امام زیستن و مرزبان دستورها و خواسته‌های امام بودن است.

به این ترتیب، رباطوا على الأئمة ع، یعنی ملازم با امامان باشید. ملازمت به این است که انسان، از ایشان جدا نشود و خود را در همه امور با آنها مربوط و ملتزم کند. این التزام، از قلب نشأت

گرفته و به همه اعمال انسان سرایت می‌کند. در هر موردی، مؤمن باید خودش را با امامش ملازم کند و در حقیقت خود را به او ببندد.

مرباطه با امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، یعنی انسان خود را ملازم کند که در هیچ امری، از ایشان فاصله نگیرد و در همه امور زندگی، هم در باطن با حضرتش اتصال و ارتباط داشته و هم در عمل، مقید باشد که از آن حضرت تبعیت کرده و به یاری ایشان در هر زمینه‌ای اقدام کند. طبیعی است که در این صورت، جزء اعوان و انصار ایشان در زمان غیبت قرار می‌گیرد و این، از بزرگترین فرج‌هایی است که به برکت انتظار فرج امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نصیب او می‌شود. (بنی‌هاشمی، ۱۳۸۲، ص ۲۷۷-۲۷۸)

با توجه به روایت ليعدنّ أحدکم لخروج القائم و لو سهماً، منتظر واقعی کسی است که اهل رزم، جنگ و مبارزه باشد و در حد توان و ظرفیت خود، زمینه‌ساز ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف بوده و از جهت نظامی نیز مانند سایر عرصه‌ها، در صحنه حاضر باشد. کسی که خود را خواهان ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف دانسته و امید اصلاح امور را از آن حضرت دارد، ولی خود اهل جهاد و مبارزه نیست، نه تنها منتظر، بلکه منزوی از ایشان است. در حالی که انتظار حقیقی ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف به معنای آماده‌سازی عده و عده در تمامی زمینه‌ها و از جمله مسائل نظامی و جهاد در راه خداست.

۳-۶. ایجاد وحدت و هم‌بستگی اجتماعی

باورداشت مهدوی و انتظار سازنده، همیشه منتظران و امت اسلامی را به سوی آماده‌باش همیشگی برای پیوستن به سپاه مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف و زمینه‌سازی برای ظهور آن حضرت فرا می‌خواند. بنابراین، به تعمیق روحیه تعاون و انسجام و هم‌بستگی مؤمنان می‌افزاید. انتظار، افزون بر آثار فردی، آثار اجتماعی فراوان نیز دارد که مهمترین آنها، وحدت، انسجام و همدلی بین منتظران است. این همدلی، به دلیل توجه به هدف مشترکی است که در مسئله انتظار به روشنی تمام در چشم‌انداز آن دیده می‌شود. امروزه ثابت شده افرادی که به دنبال هدفی مشترک هستند، عملکردی مشابه دارند، به‌گونه‌ای که هم‌گرایی در آنها در مقایسه با جوامع دیگر، بیشتر است. در جامعه شیعی، انتظار ظهور مردی از سلاله نبی مکرم صلی الله علیه و آله، باعث شده تا تمام پیروان این آرمان مقدس، همدلی بسیار خوبی داشته باشند. (سلیمیان، ۱۳۸۸، ص ۲۱۴)

دین در دو بعد، عامل انسجام و هم‌بستگی می‌شود. یکی بعد اعتقادی و دیگری بعد مناسکی. همان‌طور که دین در بعد اعتقادی، عامل هم‌بستگی اجتماعی است، در بعد انجام مناسک و رفتارهای دینی هم، عامل انسجام و هم‌بستگی است. انتظار امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف هم در دو بعد،

کارکرد هم‌بستگی و انسجام بخشی را ایفا می‌کند. یکی بعد اعتقادی و دیگری بعد مناسکی. در بعد اعتقادی، ولایت فقها و نواب عام امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، و در زمان غیبت، وجود ولی فقیه در رأس هم یک جامعه، عامل انسجام اجتماعی است.

بعد مناسکی انتظار که عامل هم‌بستگی می‌شود، وجود مسجد مقدس جمکران و انجام اعمال مسجد و مساجد منتسب دیگر، و شرکت در دعای ندبه، عهد و زیارت آل یاسین است. در سایه هم‌بستگی و هم‌گرایی بین افراد جامعه، روحیه تعاون و همکاری در جامعه به وجود می‌آید. حاصل انسجام بین افراد، تقویت روحیه تعاون و همکاری در جامعه است و در پرتو این همکاری، جامعه هر چه زودتر به اهداف خود دست خواهد یافت. (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۸)

باورداشت مهدوی، افراد منتظر را به سوی وضعیت آماده باش همیشگی برای پیوستن به سپاه حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف و کسب آمادگی کامل برای جانبازی و فداکاری در راه تثبیت اهداف حضرت فرامی‌خواند و بر تعمیق روحیه تعاون، انسجام و همبستگی مؤمنان و منتظران می‌افزاید. انسان باورمند مهدوی و خواستار تعجیل در ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف شایسته است که علاوه بر خودسازی و اصلاح فردی، با انسجام و هم‌بستگی در کنترل ناهنجاری‌های اجتماعی، اصلاح دیگران، پاک‌زیستن و آمادگی جامعه منتظر برای ظهور، زمینه‌های ایجاد حکومت صالح مهدوی و استقرار عدل و داد در سرتاسر عالم را فراهم کند.

حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف در نامه‌ای که برای شیخ مفید می‌نویسد:

لَوْ أَنَّ أَشْيَاعَنَا - وَفَقَّهَمُ اللَّهُ لَطَاعَتَهُ - عَلَى اجْتِمَاعِ مِنَ الْقُلُوبِ فِي الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ عَلَيْهِمْ، لَمَا تَأَخَّرَ عَنْهُمْ الْيُمْنُ بِلِقَائِنَا وَتَعَجَّلَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ بِمُشَاهَدَتِنَا عَلَى حَقِّ الْمَعْرِفَةِ وَصِدْقِهَا مِنْهُمْ بِنَا.

اگر شیعیان ما، که خداوند آنها را به اطاعت خود موفق بدارد، در راه ایفای پیمانی که بر دوش دارند، همدل می‌شدند، هرگز سعادت دیدار ما از آنها به تأخیر نمی‌افتاد و سعادت دیدار ما زودتر نصیب آنان می‌شد. دیداری بر مبنای شناختی راستین و صداقتی از آنان به ما. (مفید، ۱۴۱۳، ص ۱۱؛ طبرسی، ۱۴۱۳، ۲/۴۹۹)

در صورتی که فرهنگ انتظار و باورداشت مهدوی، به طور صحیح، در جامعه تبلیغ و نهادینه شده و ارزش‌های آن از حوزه‌های نظری، به متن جامعه و عمل منتقل شود، جامعه منتظر، نهادها و ساختار خود را متناسب با فرهنگ غنی انتظار سامان بخشیده و آرمان‌های انتظار را در اجتماع نهادینه می‌کند. همین امر، سبب هم‌بستگی و وحدت افراد جامعه و حرکت به سوی اهداف و آرمان‌های مشترک می‌شود.

هر جامعه‌ای در پی انسجام و هم‌بستگی اجتماعی است و سنت و سلوک امامان معصوم علیهم‌السلام

همواره دعوت به هم بستگی بوده است. بنابراین، سزاوار است که شیعیان و منتظران ظهور نیز همان راه را ادامه داده و با اشاعه فرهنگ انتظار سازنده که به همه ابعاد فردی و اجتماعی انسان توجه دارد، دل های منتظران را به هم پیوند داده و همگام با یکدیگر، زمینه های ظهور مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف را فراهم کنند.

۳-۷. تعهد و مسئولیت پذیری اجتماعی

در جامعه ای که فرهنگ غنی انتظار و باور مهدوی در آن رواج یافته و مفهوم انتظار سازنده نهادینه شود، افراد در برابر سرنوشت یکدیگر احساس مسئولیت کرده و مسئولیت پذیری، وظیفه ای دینی می شود. بنابراین، انسان های باورمند مهدوی و منتظران واقعی، برای تحکیم اهداف متعالی فرهنگ مهدوی، بسیار تلاش کرده و با احساس مسئولیت در برابر سرنوشت جامعه، مقدمات تعجیل در فرج امام منتظر را فراهم می کنند.

انتظار، در ابعاد گوناگون حیات انسانی، تأثیر زیادی دارد. بیشترین تأثیر در بعد تعهدها و مسئولیت های اجتماعی و احساس دیگرخواهی و احسان دوستی است؛ زیرا در مفهوم انتظار، انسان گرایی نهفته است. انسان منتظر، پیوندی ناگسستنی با هدف ها و آرمان های امام منتظر و موعود خود داشته، در آن راستا گام برمی دارد و همسان و همسوی آن اهداف و آرمان ها حرکت می کند و همه جهت گیری ها و گرایش ها و گزینش هایش، در آن چارچوب قرار می گیرد.

امام موعود، غمگسار راستین غمزدگان و یار و یاور واقعی مظلومان و حامی حقیقی مستضعفان است، پس جامعه منتظر و انسان هایی که خصلت انتظار دارند، باید در زمینه خواست ها و اهداف امامشان عمل کرده، به یاری انسان های مظلوم و محروم بشتابند و دشواری ها و مشکلات مردم را تا حد توان، طبق خواسته و رضای امامشان برطرف سازند کنند. (رضوانی، ۱۳۸۴، ص ۸۷)

با توجه به این امر، باورداشت مهدوی و انتظار سازنده، تعهد آفرین و تحرک بخش بوده، منتظران را به تکاپو و تلاش وامی دارد تا در برابر جامعه، احساس مسئولیت داشته و زمینه ناهنجاری های دینی را از بین ببرد.

۴. نتیجه گیری

انتظار فرج و باورداشت مهدویت در اسلام و به خصوص در مذهب تشیع، یعنی ایمان استوار به امامت و ولایت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف، امید به ظهور مبارک واپسین حجت، آغاز حکومت صالحان، رهایی مستضعفان از ستم و بیداد مستکبران.

انتظار سازنده، تحرک بخش، نگه دارنده و تعهد آفرین بوده و همراه با درک وظیفه و انجام

وظایف شرعی و اجتماعی و انسانی است. منتظران واقعی کسانی هستند که علاوه بر خودسازی و مراقبت از خویشتن، در اصلاح دیگران نیز بکوشند. در مقابل، انتظار ویران‌گر و غیرحقیقی، فلج‌کننده و بازدارنده بوده و نوعی اباحی‌گری است که از گسترش و رواج ظلم و تبعیض، اختناق و تباهی سرچشمه می‌گیرد.

آنچه با مطالعه و بررسی آیات و روایات و دیدگاه‌های مختلف در این زمینه به دست آمده، این است که انتظار، همواره عامل رشد و اصلاح، مقاومت و بیداری و پیشرفت در جامعه اسلامی است و فرهنگ انتظار، هیچ نسبتی با سستی، رکود، لابلایی‌گری و بی‌تفاوتی نداشته، بلکه یکی از مؤثرترین عوامل تحرک بخش و سازنده در جوامع است. انتظار صحیح و سازنده، آثار و برکات فراوانی در فرد، اجتماع، روابط فرهنگی، سیاسی و نظامی خواهد داشت که زمینه را برای ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف آماده می‌کند. امیدواری، خودسازی، صبر و شکیبایی، بصیرت و یاد خدا، از آثار فردی انتظار بوده و اصلاح جامعه، اجرای امر به معروف و نهی از منکر، پویایی اجتماعی، آمادگی نظامی و هم‌بستگی اجتماعی، از آثار و کاردهای اجتماعی انتظار سازنده است.

منابع:

- * قرآن کریم (۱۳۷۸). مترجم: مکارم شیرازی، ناصر. قم: انتشارات سپهر.
۱. ابن حیون، نعمان بن محمد (۱۴۰۹). شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار علیهم السلام. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
 ۲. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۳۶۳). تحف العقول. قم: مؤسسه نشر اسلامی.
 ۳. الهی‌نژاد، حسین (۱۳۸۶). مقاله انتظار فعال و توانمندی عقلانی منتظران، واسطی، عبدالحمید و دیگران؛ موسسه پژوهشی انتظار نوروابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، گفتمان مهدویت مقاله‌های گفتمان هشتم، انتشارات شباب الجنته، ج ۱، ص ۳۰۸-۳۳۵.
 ۴. انصاری، عبدالرحمن (۱۳۸۰). در انتظار خورشید ولایت. قم: مؤسسه انتشاراتی زمینه سازان ظهور امام عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف.
 ۵. برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱ق). المحاسن. قم: دارالکتب الاسلامیه.
 ۶. بنی‌هاشمی، سید محمد (۱۳۸۲). سلوک منتظران. تهران: مرکز فرهنگی انتشاراتی منیر.
 ۷. جمعی از نویسندگان (۱۳۷۹). نگاهی تحلیلی به زندگانی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف. بی‌جا: دبیرخانه دائمی اجلاس دو سالانه بررسی ابعاد وجودی حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
 ۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، موجود موعود. قم: مرکز نشر اسراء.
 ۹. حکیمی، محمد (۱۳۷۱). عصر زندگی آینده انسان و اسلام. مشهد: انتشارات هانف.
 ۱۰. حمیری، عبدالله بن جعفر (۱۴۱۳). قرب الاسناد. قم: مؤسسه آل‌البيت علیهم السلام.
 ۱۱. حیدری، عزیزالله (۱۳۸۱). انتظار و انسان معاصر. قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.
 ۱۲. حیدری نیک، مجید (۱۳۸۱). نگاهی دوباره به انتظار. تهران: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود عجل الله تعالی فرجه الشریف.
 ۱۳. راوندی، قطب‌الدین (۱۴۰۹). الخرائج والجرائج. قم: مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف.
 ۱۴. ربانی خوراسگانی، محمد صادق (۱۳۸۸). بررسی کارکردهای اجتماعی انتظار حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف در ایران معاصر. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
 ۱۵. رضوانی، علی اصغر (۱۳۸۴). موعودشناسی و پاسخ به شبهات. قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.
 ۱۶. سلیمیان، خدا مراد (۱۳۸۸). درسنامه مهدویت، حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف و دوران غیبت. قم: مرکز تخصصی مهدویت.

۱۷. شیخ صدوق، ابی جعفر محمد بن علی بن الحسن ابن بابویه (۱۳۶۲). *الخصال*. مترجم: علی اکبر غفاری. قم: انتشارات مؤسسه نشر اسلامی.
۱۸. شیخ صدوق، ابی جعفر محمد بن علی بن الحسن ابن بابویه (۱۳۹۵). *کمال الدین و تمام النعمه*. مترجم: علی اکبر غفاری. تهران: انتشارات اسلامی.
۱۹. صفار قمی، محمد حسن (۱۳۸۹). *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام*. مترجم: علیرضا زکی زاده رنانی. قم: نشر وثوق.
۲۰. ضمیری، محمدرضا (۱۳۸۶)، مقاله کارکردهای انتظار سازنده در اصلاح ناهنجاری های اجتماعی، واسطی، عبدالحمید و دیگران؛ موسسه پژوهشی انتظار نور وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، گفتمان مهدویت مقاله های گفتمان هشتم، انتشارات شباب الجنه، چ ۱، ج ۲، ص ۲۸۱-۳۰۵.
۲۱. طبرسی، ابو منصور احمد بن علی (۱۴۱۳). *احتجاج*. مشهد: نشر مرتضی.
۲۲. عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۳). *وسائل الشیعه*. بیروت: مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث.
۲۳. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴). *تفسیر القمی*. قم: دارالکتاب.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۲۹). *اصول کافی*. مترجم: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. قم: دارالحدیث.
۲۵. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳). *بحار الانوار*. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۲۶. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳). *کتاب المزار - مناسک المزار*. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.
۲۷. موسوی اصفهانی، سید محمد تقی (۱۳۷۴). *راز نیایش منتظران*. تهران: دفتر تحقیقات و انتشارات بدر.
۲۸. نعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق). *الغیبه*. مترجم: علی اکبر غفاری. تهران: نشر صدوق.
۲۹. نصیری، علی (۱۳۸۶)، مقاله نگاهی به پدیده انتظار و آثار حیات بخش آن، واسطی، عبدالحمید و دیگران؛ موسسه پژوهشی انتظار نور وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، گفتمان مهدویت مقاله های گفتمان هشتم، انتشارات شباب الجنه، چ ۱، ج ۱، ص ۲۲۱-۲۴۵.
۳۰. نوروزی (۱۳۹۳). *آرامش در سایه انتظار*. خبرگزاری رسا، ۳۱/۴/۱۳۹۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی